

Dragutin Babić

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

INSTITUCIJE I RATNI MIGRANTI: PERCEPCIJA AKTIVNOSTI I OSTVARENI KONTAKTI (BRODSKO- POSAVSKA ŽUPANIJA)

SAŽETAK

U radu se analizira uloga i važnost institucija, udruga i organizacija u životu ratnih migranata (povratnika i useljenika) u poslijeratnom razdoblju. Istraživanje je provedeno na prostoru zapadnog dijela Brodsko-posavske županije (općine: Gornji Bogičevci, Dragalić, Okučani, Stara Gradiška). Korištena je metoda ankete a ispitivanjem je obuhvaćeno ukupno 180 ratnih migranata. Anketirano je 60 ispitanika iz triju sociološki relevantnih i prepoznatljivih skupina: izbjeglice useljenici, povratnici Hrvati i povratnici Srbi. Statistička značajnost razlika testirana je metodom χ^2 testa. Kontakti s institucijama ostvaruju se na lokalnoj razini, dok percepcija institucionalnog djelovanja pored lokalne obuhvaća državnu i međunarodnu razinu. Analiza odgovora ispitanika pokazuje da je odlazak u institucije po različite oblike pomoći još prisutan kod većine ispitanika. Iako ispitanici navode različite razloge posjeta institucijama, humanitarna pomoć je još najučestaliji motiv odlaska. Od skupina, najmanju učestalost odlaska nalazimo u povratnika Hrvata, koji su egzistencijalno bolje pozicionirani od ostalih dviju skupina. Istraživanje pokazuje da rad i stvaralaštvo nisu dovoljno zaživjeli u poslijeratnom razdoblju, a veći dio ratnih migranata čini još uvijek skupinu ovisnog stanovništva.

KLJUČNE RIJEČI: institucije, ratni migranti, izbjeglice useljenici, povratnici Hrvati, povratnici Srbi, Brodsko-posavska županija

1. Uvod

Život ratnih migranata u poslijeratnom razdoblju uglavnom nije u suglasju s normama i vrednotama uobičajenim za civilno društvo. Posebno važna razlika primjetna je u drugačijoj poziciji rada i stvaralaštva različitih skupina povratnika i useljenika u odnosu na prijeratno razdoblje.¹ Izbjeglištvo/progonstvo ša svojim različitim podoblicima razara uobičajeni način življenja pripadnika izbjegličko-raseljeničke populacije. Rad i stvaralačke aktivnosti kao izvor prihoda i zadovoljstva nadomješteni su svakodnevnim ili vrlo učestalim odlascima u različite centre humanitarne pomoći. Egzistencijalno-ekonomski aspekt problema popraćen je psihološkom traumom pojedinaca i skupina, kao i statusnim padom u socijalnom am-

¹ U anketi provedenoj na populaciji ratnih migranata ispitano je ukupno 180 osoba iz te populacije, koji pripadaju trima jasno prepoznatljivim skupinama: izbjeglice useljenici (iz Bosne i nešto manje iz Vojvodine), povratnici Hrvati i povratnici Srbi.

bijentu njihove nove destinacije. Uz postojeće drastične egzistencijalne promjene (na lošije) uslijedila je i stigmatizacija od strane domicilnog stanovništva sadržana u stereotipu o izbjeglicama/raseljenicima kao neradnicima i nezainteresiranima za rad. I u poslijeratnom razdoblju znatan dio navedenog socioekonomskog ambijenta, osobito onaj povezan s humanitarnom pomoći, nastavio se i dalje ponavljati, s drugačijom strukturom stanovništva. Proces povratka je još aktualan, naročito za populaciju povratnika Srba u kojoj brojčano dominiraju stariji ljudi, a to je »ljudski kapital« niskog profila (Župančić, 2000).² Situacija s trima međusobno različitim skupinama, između kojih (ne jednako između svih) postoji nesklonost i nepovjerenje, pogodna je za različite oblike manipulacije pripadnicima skupina ratnih stradalnika. Gospodarska kriza, oskudni resursi, nedostatak posla, problemi s humanitarnom pomoći i neriješena imovinsko-pravna pitanja mogući su referentni okviri eventualne manipulacije pa i konfliktnih situacija u poslijeratnom razdoblju.

Organizacija i uređenje lokalnih zajednica pretpostavke su za bolji život povratnika i useljenika. Pritom važnu ulogu imaju institucionalni obrasci strukturiranja društvene scene. Institucije, udruge i organizacije u funkciji su artikulacije i organizacije interesa pojedinaca i skupina. Pluralistička scena u Hrvatskoj nakon 1990. omogućila je organiziranje i prezentiranje različitih interesa i njihovu artikulaciju kroz različite tipove institucija. Navedene procese karakterizirala su pritom dva važna obilježja: ratne (ne)prilike su aktualizirale specifične oblike organiziranja (važan segment u tome zauzimaju humanitarne organizacije i organizacije za zaštitu ljudskih prava), te autoritarni oblik vladavine koji je dijelom onemogućio demokratsku artikulaciju, javnu manifestaciju i organiziranje svih legitimnih interesa unutar civilnog društva. Kako navodi N. Zakošek, pojam pluralizma sadrži tri osnovna čimbenika koji određuju karakter i ulogu organiziranih interesa u društvu (Zakošek, 1995):

a) autonomno organiziranje interesa u kontekstu dinamičnoga građanskog društva koje se jasno može razlikovati od države i njezinih institucija i subjekata;

b) prevladavajuća orijentacija interesnih skupina na maksimiranje svojih posebnih interesa;

c) postojanje velikog broja različitih interesnih skupina koje se međusobno natječu za utjecaj na politički proces i koristi što ga odatle mogu dobiti.

Za nerazvijena a time i tranzicijska istočnoeuropska društva (primjenjivo i na Hrvatsku) karakterističan je klijentelizam koji onemogućava demokratske procese a osnovne su mu značajke da ne dopušta nezavisnu organizaciju i izražavanje interesa, a klijenti samo preko patrona mogu ostvariti svoje interese (Zakošek, 1995). U Hrvatskoj su baš ratni migranti u različitim fazama (raseljene osobe, izbjeglice, povratnici, useljenici) za političku elitu najvažnija (i o tuđoj pomoći najovisnija) klijentelska skupina. Izlazak iz stanja ovisnosti, otklon od različitih oblika pomoći i povratak radu i stvaralaštvu bit će ujedno za skupine ratnih stradalnika

² Kao argument za navedenu tvrdnju navodimo Izvješće Srpskog demokratskog foruma, Okučani, ožujak 2001. Prema tim podacima, od 1553 povratnika srpske nacionalnosti, 912 ima 61 godinu i više, što je oko 58% ukupne povratničke populacije. U preostalih 42% trostruko je više osoba od 30 do 60 godina u odnosu na one do 30 godina.

tranzicija iz statusa klijenata u status građana. Simbolički, završetak rata vjerojatno će koincidirati sa završnim aspektima tog procesa.

Različite ustanove, udruge i organizacije djeluju na prostoru zapadnog dijela Brodsko-posavske županije. U ovom radu obuhvaćene su sljedeće ustanove, organizacije i udruge: Caritas, Crveni križ, općina, Hrvatski helsinški odbor, Srpski demokratski forum, Župni ured, Hrvatski Feniks i Udruga hrvatskih invalida Domovinskog rata. Većina institucija u funkciji je pomoći za sve skupine ratnih migranata, no ipak su neke od njih svojim specijaliziranim statusom u posebnom odnosu prema jednoj ili dvjema skupinama. Caritas je imao važnu ulogu u ratnim okolnostima ponajprije u prihvatu i zbrinjavanju ratnih stradalnika. U mirnodopskim uvjetima uslijedila je pomoć povratnicima, a za te svrhe Hrvatski Caritas je izradio tri programa: pomoć povratnicima, pomoć pri obnovi razrušenih domova i program kreditiranja malih poduzetnika koji je ograničen na područja pogođena ratnim razaranja.³ Sličnu ulogu u pomaganju izbjeglicama i raseljenim osobama imao je Crveni križ, čiji aktivisti su sudjelovali u zbrinjavanju i pomoći preko 700.000 ratnih migranata. I u poslijeratnom razdoblju nastavlja se pomoć povratnicima, i to humanitarna i psihološka, a prisutan je angažman te organizacije i u programu i sustavu razminiranja hrvatskog teritorija.⁴

Općina je dio državne vlasti i na lokalnoj razini rješava važna pitanja povratnika i useljenika, od njihove registracije, pomoći prilikom smještaja, obnove infrastrukture, gospodarskih objekata, mreže zdravstvenih i prosvjetnih institucija pa do uspostave povjerenja i sigurnosti u populaciji ratnih stradalnika. Na tom se prostoru nalaze četiri općine: Okučani, Dragalić, Gornji Bogićevci i Stara Gradiška.

Hrvatski helsinški odbor (HHO) je neovisna udruga hrvatskih građana, osnovana u cilju zaštite i promicanja ljudskih prava.⁵ HHO u Statutu navodi da su glavni ciljevi te organizacije: podržavati, promicati i ostvarivati načela Završnog akta Konferencije za suradnju i kooperaciju u Europi, potpisanog u Helsinkiju 1975., podržavati i promicati vladavinu prava, organizirati istraživanja i dokumentaciju na području ljudskih prava u Hrvatskoj te pomagati žrtvama povreda ljudskih prava, kao i onima čija su prava ugrožena.

Srpski demokratski forum je nevladina, neprofitabilna i nepolitička organizacija osnovana kao savez intelektualaca i uglednih građana srpske nacionalnosti iz Hrvatske u cilju sprječavanja rata te promocije i zaštite ljudskih prava kao i očuvanja identiteta nacionalnih manjina. Srpski demokratski forum kao svoje ciljeve navodi pružanje pravnih, informativnih, humanitarnih i drugih usluga izbjeglim, pro-

³ Caritas je osnovao 1934. nadbiskup Alojzije Stepinac u Zagrebu. Nakon prekida u socijalističkom razdoblju, u prosincu 1989. hrvatski biskupi su osnovali Središnji odbor Caritasa Biskupske konferencije. U listopadu 1992. Caritas dobiva novi statut i ime Hrvatski Caritas.

⁴ Hrvatski Crveni križ osnovan je 1878. kao dio Austrijskog Crvenog križa u Austro-Ugarskoj državi. Hrvatski Crveni križ usvojio je novi Statut 24. travnja 1992. i prezentirao relevantnu dokumentaciju Međunarodnoj federaciji Crvenog križa 10. svibnja 1992.

⁵ Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava osnovan je u Zagrebu, krajem ožujka 1993., kao član Međunarodne helsinške federacije za ljudska prava, čije je sjedište u Beču. HHO je osnovala skupina intelektualaca predvođena Ivanom Zvonimirom Čičkom, koji je njegov prvi predsjednik.

gnanim i raseljenim osobama, povratnicima i onima čija su prava povrijeđena, neovisno o njihovom etničkom, vjerskom ili socijalnom identitetu.⁶

Župni uredi, pored obavljanja konfesionalne djelatnosti, pomažu povratnicima i useljenicima informacijama i različitim oblicima pomoći, a sličnu ulogu ima i udruga »Hrvatski Feniks«. Udruga hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata (HVIDRA) specijalizirana je ustanova u kojoj svoja prava ostvaruju ranjeni hrvatski branitelji. Centri socijalne skrbi obavljaju djelatnost od posebnog interesa za Republiku Hrvatsku kojom se osigurava i ostvaruje pomoć za podmirenje osnovnih životnih potreba socijalno ugroženih i nemoćnih osoba. Kako dio povratnika i useljenika u mirnodopskom razdoblju nema mogućnosti vlastitim приходима zadovoljavati egzistencijalne potrebe, nakon isteka prava povratnika ratni migranti postaju korisnicima sustava socijalne skrbi.⁷

U poslijeratnom razdoblju na taj se prostor vratilo 2864 Hrvata (povratnici Hrvati), 1553 Srba (povratnici Srbi) i uselilo 2352 izbjeglica useljenika.⁸ U ovom radu nas zanima s kojim ustanovama i koliko učestalo kontaktiraju povratnici i useljenici te kako ocjenjuju i valoriziraju njihov rad u sustavu zbrinjavanja.

2. Metode istraživanja i uzorak

Istraživanje na prostoru zapadnog dijela Brodsko-posavske županije (općine: Okučani, Dragalić, Gornji Bogičevci, Stara Gradiška) provedeno je 1999. Metodom ankete (52 pitanja) ispitano je ukupno 180 ratnih migranata i to pripadnika triju prepoznatljivih skupina, izbjeglica useljenika (ratni migranti iz BiH i Vojvodine), povratnika Hrvata i povratnika Srba (domicilno stanovništvo na tom prostoru). Anketom je obuhvaćeno 60 pripadnika svake od triju navedenih skupina, a ispitivane su varijable: sadašnji status, dob, spol i školska sprema. Pitanja u anketi su bila zatvorenog tipa. Dobiveni odgovori obrađeni su na osobnom računaru uz pomoć programa za osobna računala, a statistička značajnost razlika u dobivenim odgovorima testirana je metodom χ^2 testa. Prilikom anketiranja samo u jednom slučaju potencijalni ispitanik (izbjeglica useljenik iz Vojvodine) nije želio odgovoriti na pitanja iz upitnika.⁹ Pitanja su grupirana u pet tematskih cjelina i to:

⁶ Srpski demokratski forum je osnovan 1991. u Zagrebu. Financijski ga pomažu međunarodne i lokalne nevladine organizacije i fondacije te Vlada RH, a ima 16 ureda u Hrvatskoj, 6 u SR Jugoslaviji i 2 u BiH.

⁷ Djelatnost socijalne skrbi za čije obavljanje sredstva osigurava Republika Hrvatska obavljaju centri za socijalnu skrb, domovi socijalne skrbi te centri za pomoć i njegu. Centar za socijalnu skrb je javna ustanova koja ima zadaću rješavanja prava iz sustava socijalne skrbi, obiteljskopravne i kaznenopravne zaštite.

⁸ Izvori: Izvješće Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade RH o preregistraciji prognanika, povratnika i izbjeglica, ožujak/travanj 1997. i Izvješće Centra za socijalnu skrb Nova Gradiška, datirano 18. 2. 1999. a podneseno kao Izvješće županijskom poglavarstvu Slav. Brod. Izvješće Srpskog demokratskog foruma, Okučani, ožujak 2001.

⁹ Indikativno je da je upravo ta osoba prema našoj procjeni među najboljima što se tiče materijalnog stanja u skupini izbjeglica useljenika. Sudimo o tome prema modernim i brojnim poljoprivrednim strojevima i velikom automobilu u dvorištu.

1. Krivci za rat i pitanje oprosta
2. Komunikacije ratnih migranata
3. Sukobi skupina
4. Kontakti s institucijama
5. Mogućnosti zajedničkog života

Skup pitanja koji se odnosi na komunikaciju povratnika i useljenika s različitim udrugama, organizacijama i institucijama na tom prostoru predmet je analize u ovom radu.

3. Empirijsko istraživanje: institucije i ratni migranti (anketa)

3.1. Institucije i ratni migranti: percepcija i aktivnosti na lokalnoj razini

U svakom organiziranom društvu institucije imaju važnu ulogu, a »objektivni smisao institucionalnog poretka prikazuje se svakom pojedincu kao dan i opće poznat, te se kao takav uzima kao gotova stvar« (Berger, 1992: 26). U poslijeratnoj stvarnosti ratnih migranata (povratnika i useljenika) institucije imaju, pored praktične uloge (pomoć, servisiranje potreba), i važnu simboličku funkciju: one predstavljaju štit protiv straha (Berger, 1992), branu od anomije i neizvjesnosti koja je u dugom razdoblju pratila tu populaciju. Lokalna razina neke aktivnosti uglavnom je najdostupnija i najbliža njezinim protagonistima. I u ovom slučaju ustanove, udruge i organizacije kojima se obraćaju povratnici i useljenici na prostoru zapadnog dijela Brodsko-posavske županije predstavljaju važan segment njihova djelokruga svakodnevnih aktivnosti. Na »terenu« djeluju različite ustanove i organizacije: državne, crkvene, humanitarne, međunarodne. Iako su načelno otvorene za sve građane, neke od njih su u svakodnevnim životnim situacijama »specijalizirane« prema etničkom i/ili konfesionalnom ključu. Primjetno je funkcioniranje »hrvatskih« i »srpskih« organizacija i ustanova, ali i onih zajedničkih svim ratnim migrantima u poslijeratnom razdoblju. Obraćanje tim institucijama postao je način života izbjegličko-raseljeničke populacije, a znatnim se dijelom isti proces nastavio i u poslijeratnom, povratničkom razdoblju. Obilježje institucija i organizacija na lokalnoj razini je nešto veća personalizacija odnosa a ponekad i rješavanje problema prema načelu »naši i vaši«. To je dio sociokulturnoga pa i političkog ambijenta u kojem važno mjesto ima klijentelizam, koji se zasniva na »specifičnim lojalnostima (etničkim, klasnim, lokalnim) i/ili na korupciji« (Zakošek, 1995: 30). Uz to, klijentelizam pogotovo funkcionira u odnosu vladajuće elite i masovne klijentele koja je ovisna o drugima a čiji prototip su svakako i ratni migranti (Zakošek, 1995).

Različite ustanove i udruge imaju i svoje raznovrsne korisnike. Tko se komu obraća i koje od tih ustanova, udruga ili organizacija ispitanici najčešće posjećuju?

Tablica 1: Sadašnji status i ustanove, organizacije i udruge kojima se najčešće obraćaju¹⁰

Sadašnji status	Caritas	Crveni križ	Općina	HHO	SDF	Župni ured	Hrvatski Feniks	HVIDRA	Centar za socijalnu skrb	Nijedna
Izbjeglice useljenici	20	27	30	0	0	19	48	2	29	3
Povratnici Hrvati	14	23	23	0	0	12	21	0	26	14
Povratnici Srbi	0	27	32	1	33	1	2	0	28	10
Ukupno	34	77	85	1	33	32	71	2	83	27

U tri ustanove podjednako, i to vrlo često, odlaze pripadnici svih triju anketiranih skupina, a to su: Crveni križ, Općina i Centar za socijalnu skrb. Odgovori su uglavnom očekivani jer se tu radi o ustanovama univerzalnoga karaktera koje nisu nazivom, tradicijskim, kadrovskim ili nekim drugim razlozima unaprijed označene kao prihvatljivije jednima a manje prihvatljive ili posve neprihvatljive onim drugima naseljenima u općinama Okučani, Gornji Bogićevci, Dragalić i Stara Gradiška. Caritas kao ustanova humanitarne pomoći pri Katoličkoj crkvi prihvatljiv je izbjeglicama useljenicima i povratnicima Hrvatima koji su konfesionalno u najvećem dijelu katolici. Povratnici Srbi s Caritasom ne komuniciraju, s obzirom na specijalizirani karakter te ustanove i to ne toliko izvornim načelom, koliko ambijentalno-simboličkim odrednicama koje ga prate u djelovanju. Sličnu poziciju u socijalnoj interakciji između ustanova i korisnika imaju župni ured i udruga »Hrvatski Feniks«, koji uglavnom daju usluge i pomažu izbjeglicama useljenicima i povratnicima Hrvatima, što im daje prepoznatljivo hrvatsko obilježje.¹¹ Specifična srpska organizacija Srpski demokratski forum obavlja razne aktivnosti, od pravnih do humanitarnih, za povratnike Srbe.¹² Učestalost obraćanja toj ustanovi vrlo je velika: povratnici Srbi smatraju ju svojom i tu se osjećaju najsigurnije. Ona za tu populaciju ima, pored praktične, vrlo snažnu afektivno-simboličko-emocionalnu konotaciju, koja uključuje sigurnost i potpunu prihvaćenost.

Slijede ustanove koje su slabo posjećene i nemaju veću važnost ni za jednu od tih triju skupina, a to su HVIDRA i HHO. Znakovito je da Hrvatski helsinški odbor nije zanimljiv ni povratnicima Srbima kao skupini s najviše neriješenih problema, uz to stigmatiziranoj u hrvatskoj javnosti. I to pokazuje da u turbulentnim vremenima pojedinci imaju najviše povjerenja u one iz »vlastitoga kruga«, najčešće vezano uz nacionalnu razinu, a mnogo manje u aktere s međunarodnim odrednicama i izvorštem.

Učestalost odlaska u institucije na tom prostoru u korelaciji je s prisutnim problemima s kojima se susreću povratnici i useljenici. Koliko učestalo odlaze u

¹⁰ Pitanje u anketi je glasilo: Kojim se sve institucijama, organizacijama i udrugama obraćate? Možete navesti više odgovora.

¹¹ Izbjeglice useljenici su po nacionalnosti u velikoj većini Hrvati. U toj skupini se nalazi i malen broj nehrvata, u što se autor teksta uvjerio prilikom anketiranja.

¹² Srpski demokratski forum izdaje i novine pod nazivom *Identitet*.

navedene ustanove ratni migranti iz svih triju anketiranih skupina, ili možda neki uopće ne komuniciraju i ne potražuju ništa od njih? Koja skupina je najredovitija u korištenju različitih oblika pomoći ili savjeta?

Tablica 2: Sadašnji status i učestalost odlazaka u navedene ustanove¹³

Sadašnji status	Više puta u tjednu	Jednom tjedno	Jednom mjesečno	Rijetko	Nikada	Ukupno
Izbjeglice useljenici	3 5,0%	4 6,7%	31 51,7%	19 31,7%	3 5,0%	60 100,0%
Povratnici Hrvati	2 3,3%	1 1,7%	30 50,0%	13 21,7%	14 23,3%	60 100,0%
Povratnici Srbi	3 5,0%	12 20,0%	19 31,7%	16 26,7%	10 16,7%	60 100,0%
Ukupno	8 4,4%	17 9,4%	80 44,4%	48 26,7%	27 15,0%	180 100,0%

značajnost .003

p < 0.05

Od svih anketiranih skupina, povratnici Hrvati najmanje posjećuju različite ustanove za određenu vrstu pomoći. Domicilni Hrvati čine populaciju koja je ovdje najukorjenjenija i egzistencijalno najbolje pozicionirana, a uz to je i povratak te skupine vremenski prethodio dolasku pripadnika drugih dviju skupina ratnih migranata. Povratnici Hrvati se nalaze u vlastitim kućama, uglavnom popravljenim ili iznova izgrađenim, s elementarnim namještajem u njima. Zatim, većina iz te populacije ima vlastiti vrt, zemlju koju barem dijelom obrađuju, nešto stoke, poljoprivrednog i ostalog alata i strojeva, što ih čini manje ovisnima o raznim oblicima pomoći. Dio pripadnika te skupine je i zaposlen ili ima mirovinu, a to čini njihovu egzistenciju nešto boljom i sigurnijom u odnosu na ostale dvije skupine ratnih migranata na tom prostoru. Nadalje, domicilna populacija povratnika Hrvata (to su ovdje i povratnici Srbi, ali je njihova pozicija posve drugačija u novim okolnostima) ima razvijene susjedske i prijateljske veze unutar lokalnoga socijalnog ambijenta a time i olakšanu poziciju u rješavanju konkretnih problema s kojima se njezini pripadnici suočavaju.

Da su i povratnici Srbi sa svim otegotnim okolnostima (stigmatizacija te skupine kao krivaca za rat, neovisno koliko i u kojim slučajevima opravdano ili neopravdano) dio domicilnog stanovništva, pokazuje razlika u posjetu navedenim ustanovama u odnosu na izbjeglice useljenike. Evidentno je da i oni to čine u manjim razmjerima od novopridošle skupine na taj prostor, od izbjeglica useljenika. Iako manje od povratnika Hrvata, i ta skupina ima barem dio infrastrukture potrebne za poljoprivredne ili obrtničke radove, ali im više nedostaje »logistika«, odnosno mreža socijalnih odnosa unutar kojih bi mogli bolje radno djelovati. Pored toga, zbog specifičnih »ratnih razloga« neke izvore i oblike humanitarne pomoći manje koriste pripadnici skupine povrat-

¹³ Pitanje u anketi je glasilo: Koliko često odlazite u te ustanove, udruge ili organizacije?

nika Srba. Izbjegllice useljenici su alohtono stanovništvo, što je vidljivo iz frekventnijeg posjeta humanitarnim organizacijama u odnosu na ostale dvije skupine.

Razlozi odlaska u ustanove mogu biti (i jesu) različiti, a napuštanje humanitarne pomoći i preferiranje drugih razloga odlaska u institucije koje ovdje djeluju indicirat će na brzinu procesa obnove lokalnih zajednica. Koji je najčešći razlog odlaska ratnih migranata u te ustanove?

Tablica 3: Sadašnji status i najčešći razlog odlazaka u te ustanove¹⁴

Sadašnji status	Humanitarna pomoć	Pravni i ostali savjeti	Izdavanje potvrda	Traženje posla	Žalba na susjede	Žalba na hrvatsku vlast	Ukupno
Izbjegllice useljenici	47 82,5%	3 5,3%	3 5,3%	3 5,3%	0 0,0%	1 1,8%	57 100,0%
Povratnici Hrvati	32 69,6%	5 10,9%	5 10,9%	4 8,7%	0 0,0%	0 0,0%	46 100,0%
Povratnici Srbi	18 36,0%	18 36,0%	8 16,0%	2 4,0%	1 2,0%	3 6,0%	50 100,0%
Ukupno	97 63,4%	26 17,0%	16 10,5%	9 5,9%	1 0,7%	4 2,6%	153 100,0%

značajnost .000
p < 0.02¹⁵

Razlozi odlazaka, kako to pokazuju odgovori pripadnika tih triju skupina, različito su distribuirani prema ponuđenim mogućnostima. Dosta je indikativno da se pripadnici triju skupina ratnih migranata gotovo uopće ne žale na susjede. Postojeća situacija je pokazatelj da konfliktni odnosi nisu više prisutni toliko u mikrosocijalnoj sferi i primarnim socijalnim skupinama (susjedstvo), iako je to još bilo za očekivati u neposrednoj poslijeratnoj stvarnosti. Posljedica je to pomaka od ratne situacije u kojoj je dominantna bila borba za teritorij (Katunarić, 1992), čija je rezultanta bio raspad individualnih dobara (braka, susjedstva, prijateljstva), prema poslijeratnoj u kojoj je sukob prenesen na borbu za oskudne resurse socioekonomskog tipa (posao, humanitarna pomoć, imovina). Selo i seosko stanovništvo je i u ratu pretrpjelo razmjerno veća stradanja u odnosu na urbane prostore i ostalu hrvatsku populaciju (Župančić, 2000).¹⁶ U ispitivanoj populaciji humanitarna pomoć ima važno mjesto i to najviše kod izbjeglica useljenika, koji su na tom prostoru alohtono stanovništvo. Njihovi »korijeni« su u Bosni i Vojvodini (manjim dijelom),

¹⁴ Pitanje u anketi je glasilo: Koji je razlog što najčešće idete baš tamo?

¹⁵ Razlike između odgovora ispitanika koji pripadaju različitim skupinama izračunali smo χ^2 testom. Nismo uvijek mogli poslušati uvažene statističare o sažimanju ćelija jer bismo na taj način izgubili smisao istraživanja. Ipak, u tim smo slučajevima poštovali kriterij značajnosti, pa smo sa 0.05 spuštali razinu na 0.02.

¹⁶ Župančić u časopisu *Sociologija sela*, 38/2000, br. 1/2: 11–78, navodi podatke o stradanju hrvatskih sela. Tako je više od 6% seoskih naselja (oko 400) sela pretrpjelo velika razaranja, a sedamdesetak sela je potpuno razrušeno i devastirano.

što ih čini dvostruko ovisnima: prema kriteriju ratnih migranata (izbjeglica) i useljenog stanovništva. Povratnici Hrvati i povratnici Srbi »upražnjavaju« samo prvi kriterij koji ih svrstava u kategoriju ovisnog stanovništva. Povratnici Srbi razmjerno manje od ostalih navode razlog humanitarne pomoći za odlazak u ustanove na tom prostoru. Ustanove humanitarne pomoći imaju, osim nekih univerzalnih načela, i druga obilježja, od kojih neka interferiraju s etničkim i konfesionalnim obilježjima skupine (hrvatski, katolički). Razumljivo je iz teških i traumatičnih ratnih i poslijeratnih okolnosti da humanitarnu pomoć u tim ustanovama ne traže povratnici Srbi. Pravni i ostali savjeti te izdavanje potvrda znatnije su zastupljeni kod povratnika Srba pa i povratnika Hrvata. Neriješena imovinsko-pravna pitanja – mirovine, radni staž, useljene kuće u tuđem vlasništvu, prodaja nekretnina – važni su elementi navedenih razloga komunikacije ispitanika s ustanovama. Traženje posla je tek neznatno zastupljeno kod svih skupina, što je posljedica gotovo potpune destruiranosti gospodarstva i visoke stope nezaposlenosti u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije. Humanitarna pomoć i traženje posla u obrnutom su razmjeru unutar seta razloga zbog kojih migranti odlaze u navedene ustanove, što jasno pokazuje i ovo istraživanje. Žalba na hrvatsku vlast također je neznatno zastupljena u odgovorima. U objašnjenju se može uzeti u obzir određeno zadovoljstvo djelovanjem državnih i lokalnih vlasti ali i poći od toga da je povjerenje u pravnu državu još nedovoljno da bi se problemi rješavali na takav način. Trpljenje nepravde često je prisutno kao svojevrsna supstitucija za regulaciju socijalnih odnosa u nedovoljno razvijenoj (ili barem neučinkovitoj) pravnoj državi, što često (p)ostaje modus vivendi stanovništva i prihvaćanje tog tipa odnosa kao »prirodnog reda« stvari.

Ratni migranti su posebno osjetljiva populacija. Kako se djelatnici ustanova vladaju prema korisnicima različitih oblika pomoći i kako to doživljavaju pripadnici tih triju skupina?

Tablica 4: Sadašnji status i ophođenje djelatnika ustanova prema korisnicima¹⁷

Sadašnji status	Ljubavno	Ravnodušn o	Otriesto	Šalju me u druhu ustanovu	Ukupno
Izbjeglice useljenici	19 33,3%	26 45,6%	4 7,0%	8 14,0%	57 100,0%
Povratnici Hrvati	21 45,7%	15 32,6%	7 15,2%	3 6,5%	46 100,0%
Povratnici Srbi	26 52,0%	13 26,0%	1 2,0%	10 20,0%	50 100,0%
Ukupno	66 43,1%	54 35,3%	12 7,8%	21 13,7%	153 100,0%

značajnost .031

p > 0.02

¹⁷ Pitanje u anketi je glasilo: Kako se prema Vama odnose u tim ustanovama, udrugama i organizacijama?

Pripadnici ispitivanih skupina, kako pokazuju njihovi odgovori, imaju različita iskustva s radom i ponašanjem djelatnika ustanova i organizacija koje im pomažu u rješavanju nagomilanih problema u poslijeratnom razdoblju. Najviše je ispitanika odgovorilo da im se djelatnici ljubazno obraćaju, što pak indicira na priličnu kultiviranost činovničkog sloja zaposlenog u navedenim ustanovama. Specifično teška i traumatizirajuća situacija poslije rata traži i više razumijevanja za korisnike raznih usluga od one uobičajene za uredski rad. Najveću ljubaznost doživljavaju povratnici Srbi, koji najviše posjećuju Srpski demokratski forum, ali i neke druge ustanove i organizacije (Crveni križ, općinu, Centar za socijalnu skrb). Odgovori donekle iznenađuju, ako se uzmu u obzir ratna događanja i poslijeratna opterećujuća pozicija povratnika Srba. U objašnjenju takvih stavova treba uzeti u obzir i očekivanja ispitanika, a prema svemu što proizlazi iz ratne situacije, povratnici Srbi vjerojatno imaju i skromnija očekivanja glede vladanja pripadnika drugih skupina. Ravnodušnost djelatnika u ustanovama je dosta prisutna među ispitanicima svih triju skupina, a takve odgovore više od ostalih navode izbjeglice useljenici. Ta populacija nailazi i na manje ljubaznosti u institucijama u odnosu na druge dvije skupine. Kako je najveći dio pripadnika te skupine došao iz Bosne i Hercegovine, mogući razlog tako doživljenih kontakata s institucijama vjerojatno su i stereotipi o »Bosancima«. U međugrupnim odnosima stereotipi »imaju funkciju konzistentnog odnosa prema vlastitoj grupi i pripadnicima drugih grupa, oni slikovito naglašavaju razliku nas i njih i petrificiraju određene odnose« (Šiber, 1998: 119). U teškim okolnostima u kojima se nalaze ratni migranti korektan pristup najčešće nije dovoljan toj populaciji. Traži se dodatno razumijevanje za težinu njihovih problema, a time i manje formalan način iznalaženja rješenja njihovih mnogobrojnih i nimalo lakih problema. Ipak, otresito ponašanje nije značajnije prisutno u odgovorima ispitanika, iako je pritom značajno i njihovo očekivanje u ponašanju tih djelatnika. Pokazuje to distribucija odgovora na to pitanje, pri čemu povratnici Hrvati najčešće primjećuju otresito ponašanje a povratnici Srbi najmanje. Situacija tog tipa teško je u stvarnosti zamisliva, uzimajući u obzir status tih skupina u poslijeratnom razdoblju. Stoga je nužno uključiti prethodni stav o razlikama koje proizlaze iz drugačijih očekivanja pripadnika triju skupina glede odnosa s djelatnicima ustanova. Povratnici Hrvati se ovdje vjerojatno osjećaju nešto »domicilnije« od drugih skupina i odatle njihova veća osjetljivost na ponašanje djelatnika u navedenim ustanovama. Moment zavičajnosti je vjerojatno važan dio imaginarija povratnika Hrvata, što iz različitih razloga uglavnom nije značajnije prisutno kod pripadnika ostalih dviju skupina. Odnos prema prostoru često utječe i na hijerarhiju skupina u njemu, a »prostor predstavlja stvarnu osnovu kolektivnog pamćenja i nostalgije koji određuju naše predstave o zavičaju i gradovima, regiji, kvartu i zajednici« (Banovac, 2000: 116). Takvu poziciju nemaju izbjeglice useljenici, a kod povratnika Srba se može govoriti o narušenom zavičajnom momentu (»zavičajnom diskontinuitetu«), što se odražava na distribuciju njihovih odgovora.

3.2. Institucije i ratni migranti: percepcija aktivnosti državnih institucija

Na lokalnoj razini djeluju različite ustanove, udruge i organizacije koje posjećuju ratni migranti. Specifičnost te situacije manifestira se u bliskosti korisnika i

davalaca usluga a time i mogućoj manipulaciji i neformalnim kanalima dodjele pomoći. Iako hrvatske vlasti uključuju i lokalnu razinu, ipak u percepciji njihovih aktivnosti, a time i odnosa prema ratnim migrantima, važnost dobivaju više razine vlasti, od županijskih do same državne razine. Od državnih vlasti moglo bi se očekivati više objektivnosti, profesionalnosti i ravnopravnosti prema svima nego kod onih koje djeluju samo na lokalnoj razini. Uspostava civilnog društva i pravne države (što je cilj hrvatskih građana i pretpostavka uključivanja Hrvatske u EU) bit će u korelaciji s jačanjem profesionalnosti u institucijama i ostvarene ravnopravnosti svih građana. Koliko se to ostvaruje u prostoru obuhvaćenom anketnim ispitivanjem i što o tome misle ratni migranti? Jesu li zadovoljni brigom hrvatskih vlasti o njima i, ako nisu, tko je za to najodgovorniji?

Tablica 5: Sadašnji status i zadovoljstvo ratnih migranata brigom hrvatskih vlasti o njima¹⁸

Sadašnji status	Vrlo zadovoljan	Zadovoljan	Niti zadovoljan niti nezadovoljan	Nezadovoljan	Vrlo nezadovoljan	Ukupno
Izbjeglice useljenici	6 10,0%	18 30,0%	23 38,3%	9 15,0%	4 6,7%	60 100,0%
Povratnici Hrvati	6 10,0%	13 21,7%	21 35,0%	13 21,7%	7 11,7%	60 100,0%
Povratnici Srbi	5 8,3%	13 21,7%	20 33,3%	18 30,0%	4 6,7%	60 100,0%
Ukupno	17 9,4%	44 24,4%	64 35,6%	40 22,2%	15 8,3%	180 100,0%

značajnost .678

p > 0.05

U tom odgovoru sadržan je odnos ispitanika prema cjelokupnoj hrvatskoj vlasti, na svim razinama. Kako je u drugim pitanjima apostrofirani oblik i razina vlasti, najvjerojatnije da ispitanici pod pojmom hrvatske vlasti nešto više percipiraju najvišu razinu vlasti u Hrvatskoj, onu državnu. Distribucija odgovora na to pitanje je prilično ravnomjerna na obje strane skale, s tim da je najviše odgovora grupirano oko triju središnjih vrijednosti. Krajnji stavovi zadovoljstva i nezadovoljstva nisu jako zastupljeni. Izrazito zadovoljnih ima u svim trima ispitivanim skupinama, gotovo podjednako, što indicira na pozitivne tendencije u procesu uspostave pravne države. Zadovoljnih je nešto više u izbjeglica useljenika nego u ostalim dvjema skupinama, dok je još ravnomjernija razdioba odgovora koji nisu jasno opredjeljeni ni za zadovoljstvo niti za nezadovoljstvo. Nezadovoljnih je najviše kod povratnika Srba, zatim kod povratnika Hrvata i najmanje u skupini izbjeglica

¹⁸ Pitanje u anketi je glasilo: Kako ste zadovoljni brigom hrvatskih vlasti o Vama i ljudima slične sudbine?

useljenika. Problemi skupine povratnika Srba su veći a i njihova pozicija na novom/starom prostoru je nešto teža od ostalih skupina. Otuda je razumljivo veće nezadovoljstvo sa skrbi hrvatskih vlasti od strane pripadnika te skupine. Oni manje koriste različite oblike humanitarne pomoći i teže se odlučuju na odlazak u pojedine institucije i udruge. Povratnici Hrvati svoje nezadovoljstvo, čini se, temelje na neuvvažavanju njihove žrtve na tom prostoru, obrane prostora i nositelja hrvatskog državnopravnog kontinuiteta. Sve to nisu atributi preostalih dviju skupina, svake iz svojih razloga. Povratnici Srbi su dio skupine koja je bila nosilac iredentizma u Hrvatskoj, a izbjeglice useljenici u vrijeme rata nisu bili na tom prostoru. Otuda je vrlo nezadovoljnih najviše u skupini povratnika Hrvata koji vjerojatno smatraju da status žrtve nije adekvatno priznat i cijenjen u poslijeratnom razdoblju.

Problemi su brojni i učinak države je pod stalnom kritičkom obječijom povratnika i useljenika. Je li dovoljno učinjeno na pomaganju svih ratnih migranata na tom prostoru i kako to percipiraju ispitanici?

Tablica 6: Sadašnji status i ocjena učinjenog od strane hrvatskih vlasti u pomaganju povratnika i useljenika?¹⁹

Sadašnji status	Da, dovoljno je učinjeno	Ne, nije dovoljno učinjeno	Ukupno
Izbjeglice useljenici	29 48,3%	31 51,7%	60 100,0%
Povratnici Hrvati	20 33,3%	40 66,7%	60 100,0%
Povratnici Srbi	18 30,0%	42 70,0%	60 100,0%
Ukupno	67 37,2%	113 62,8%	180 100,0%

značajnost .086
p > 0.05

Od svih skupina najzadovoljniji su izbjeglice useljenici, od kojih gotovo polovica smatra da je dovoljno učinjeno od strane hrvatskih vlasti i hrvatske države u pomaganju ratnih migranata. Izbjeglice useljenici na tom prostoru čine novo stanovništvo i otuda vjerojatno imaju nešto niži prag očekivanja od hrvatskih vlasti u odnosu na autohtono (i to samo hrvatsko). Uz to, najveći dio te populacije privremeno je stambeno zbrinut u kućama srpskog stanovništva i ostvaruje različite oblike humanitarne pomoći. U udugama se, nadalje, nalaze i pripadnici te skupine, a utjecaj na razmjerno dobro zbrinjavanje ostvaruju i preko lokalnog svećenika, koji je iz banjalučke regije.²⁰

¹⁹ Pitanje u anketi je glasilo: Je li po Vašem mišljenju dovoljno učinjeno od strane hrvatskih vlasti u pomaganju povratnika i useljenika na ovom području?

²⁰ Do tih zapažanja autor ovog teksta došao je intervjuirajući pripadnike triju skupina ratnih migranata, što je objavljeno u knjizi *Migracije u Hrvatskoj: regionalni pristup*, urednik Ivan Lajić, Zagreb 1998.

Prilično manji stupanj zadovoljstva učinjenim iznose pripadnici domicilne hrvatske nacionalne skupine. Povratnici Hrvati su više nezadovoljni iako su ovdje, u odnosu na druge dvije skupine, statusno i socioekonomski najbolje pozicionirani. Njihovo nezadovoljstvo vjerojatno je posljedica većeg raskoraka između očekivanoga i ostvarenoga, nego što je to prisutno kod drugih dviju skupina ratnih migranata. Veća očekivanja u odnosu na izbjeglice useljenike proizlaze iz političko-teritorijalnih razloga (njihove autohtonosti na tom prostoru i njegove obrane), a vjerojatno donekle i kulturoloških (»superiornost« u odnosu na doseljenike konstituirana najčešće na poznatim stereotipima o toj skupini i autostereotipima pri procjeni vlastite skupine). Uz to, povratnici Hrvati skupinu izbjeglica useljenika doživljavaju kao rivalsku u političkom okruženju pa i u odnosu prema teritoriju i resursima. Utjecaj na nekom teritoriju određuje i sociopolitičku poziciju neke skupine. Ili drugačije: »društvena konstrukcija i kontrola prostora glavni su izvori moći u svakom društvu. Ali i više od toga, prostor je čimbenik koji društvenim odnosima daje konkretni, pa čak i materijalni oblik« (Banovac, 2000: 115). U relaciji s povratnicima Srbima ta su očekivanja znatno veća i polaze od različitog odnosa (kao posljedice ratnih događanja) dviju nacionalnih skupina prema teritoriju na kojem žive. Povratnici Srbi su najmanje zadovoljni hrvatskim vlastima i njihovom brigom o pripadnicima te skupine. Poslijeratna stvarnost na oslobođenim teritorijima nije u svim aspektima podesna za reafirmaciju pripadnika srpske nacionalne skupine. Teška i traumatična iskustva Hrvata i nesrba objektivna su prepreka bržem uključivanju povratnika Srba u hrvatsko društvo a time i njihovu boljem statusu u okviru procesa i politike zbrinjavanja ratnih stradalnika.

Različite razine hrvatske vlasti imaju i drugačiji utjecaj na zbivanja u lokalnim zajednicama. Koga ispitanici označavaju glavnim krivcem za neučinjeno?

Tablica 7: Sadašnji status i glavni krivac za nedovoljni učinak²¹

Sadašnji status	Lokalna vlast	Županijska vlast	Sabor	Vlada RH	Predsjednik RH	Teškoće u kojima se nalazi država	Ukupno
Izbjeglice useljenici	4 12,9%	0 0,0%	3 9,7%	11 35,5%	0 0,0%	13 41,9%	31 100,0%
Povratnici Hrvati	7 17,5%	3 7,5%	4 10,0%	9 22,5%	1 2,5%	16 40,0%	40 100,0%
Povratnici Srbi	22 52,4%	0 0,0%	4 9,5%	10 23,8%	3 7,1%	3 7,1%	42 100,0%
Ukupno	33 29,2%	3 2,7%	11 9,7%	30 26,5%	4 3,5%	32 28,3%	113 100,0%

značajnost .000
p < 0.02

²¹ Pitanje u anketi je glasilo: Tko je po Vama glavni krivac ako nije dovoljno učinjeno?

U ponuđenim odgovorima, pored različitih razina i oblika vlasti, ponuđena je i alternativa socioekonomskog tipa: teškoće u kojima se nalazi država. Razumijevanje za poslijeratnu tešku situaciju (porušene kuće, razrušena infrastruktura, tranzicijske i ratne nedaće, problemi u gospodarstvu i sl.) imaju uglavnom ratni stradalnici hrvatske nacionalne pripadnosti (podjednako povratnici Hrvati i izbjeglice useljenici). Odgovori su u suglasju s percepcijom ratnih sukoba pripadnika triju skupina. Uvažavajući ulogu tih skupina (osobito povratnika Hrvata) u obrani vlastitog teritorija, ali i stalnu i to veliku ovisnost pripadnika tih dviju populacija o hrvatskoj državi i različitim udrugama i organizacijama, očekivano je njihovo razumijevanje za teškoće države. U teškim ratnim vremenima različiti oblici tih udruga i njihova posebnost u odnosu na državnu vlast vjerojatno i nisu uočavani od ispitanika. To se objašnjava traumatičnim prilikama u situaciji sveopće ugroženosti kada se najveći dio procesa u društvu, a onda i socijalnih odnosa, percipira u relaciji naši/neprijatelj, a ne u kategorijama modernoga civilnog društva koje jasno razgraničava društvo i državu s njihovim podoblicima. Slična situacija je djelomično prepoznatljiva i poslije rata pa otuda benevolentniji odnos prema hrvatskoj državi tih dviju skupina. Povratnici Srbi nemaju baš osobitog razumijevanja za teškoće u kojima se nalazi hrvatska država, što proizlazi iz njihove specifične pozicije u poslijeratnom razdoblju. Upravo povratnici Srbi najviše navode lokalnu vlast kao glavnoga krivca što se njihovi problemi ne rješavaju. Razlozi takvim odgovorima su dijelom praktične prirode a dijelom spadaju u sferu simboličnih reakcija te skupine u poslijeratnom razdoblju. Za praktičnu razinu mogu se navesti mnogi problemi koji su u nadležnosti lokalnih vlasti (konkretna materijalna pomoć, izdavanje dozvola, osiguranje dolaska i sl.). Simbolička reakcija obuhvaća čitav kompleks odnosa pripadnika te skupine prema hrvatskim obilježjima, institucijama i novostvorenoj državi. Utoliko je bilo teže za očekivati da će njihovo nezadovoljstvo biti usmjereno na hrvatsku državnu razinu (veća bojazan, između ostalog) pa otuda mnogo jače nezadovoljstvo lokalnim vlastima i njihovim ponašanjem prema povratnicima Srbima. Lokalnu vlast kao glavnoga krivca za teškoće navode i pripadnici drugih dviju skupina, iako znatno manje u odnosu na povratnike Srbe. Županijska vlast skoro i nije »prozvana« za nerješavanje statusa tih skupina. Iako i ova vlast ima odgovornost za stanje na tom području i konkretne zadatke, ona nije dovoljno prepoznata u čitavom procesu poslijeratnog zbrinjavanja ratnih migranata. S jedne strane ta vlast je dalje pripadnicima tih skupina od lokalne, a s druge, ona objektivno nema ingerencije ni sredstva koju imaju različiti organi vlasti na razini države. Utoliko, pored lokalnih vlasti, najvećim krivcem za neriješena pitanja proglašava se Vlada Republike Hrvatske i to podjednako od svih ispitivanih skupina. Sabor, a pogotovo Predsjednik Republike, nisu značajnije prozvani za postojeće neriješene probleme. Iako i ti organi vlasti (osobito Sabor) i te kako određuju smjer i intenzitet obnove života na tim područjima, oni su percipirani drugačije od hrvatske vlade, uglavnom zbog apstraktnijeg i manje operativnog djelovanja u provođenju različitih odluka i rješenja.

3.3. Institucije i ratni migranti: percepcija aktivnosti međunarodnih institucija

Međunarodna zajednica je od početka ratnih sukoba na prostoru bivše jugoslavenske države uključena u pregovore i koncepte rješenja sukoba. Percepcija njezine uloge i aktivnosti bila je različita, kako od strana u sukobu, tako i u raznim vremenskim razdobljima od 1991. do 1995. Povratnici i useljenici su bili korisnici međunarodne pomoći u ratnom razdoblju, a neki oblici pomoći se nastavljaju i poslije rata. Međunarodne institucije koje su pomagale i još pomažu ratnim stradalnicima u Hrvatskoj mogu biti (i jesu) brojne, no korisnici te pomoći teško ih razlikuju i vjerojatno im to i nije važno. Oni ih (ako znaju za njih) tretiraju kao međunarodne i povezuju sa svjetskom zajednicom (iako je to često samo drugo ime za Zapadnu Europu i SAD). Pomoć iz svijeta u ukupnim materijalnim i financijskim izdacima za izbjeglice i raseljene osobe, te u poslijeratnom razdoblju za povratnike, znatno je manja od sredstava koje je izdvojila hrvatska država, uglavnom iz državnog proračuna. Kako pomoć iz međunarodnih krugova ocjenjuju korisnici, povratnici i useljenici u Brodsko-posavskoj županiji?

Tablica 8: Sadašnji status i stav ratnih migranata o pomoći međunarodne zajednice²²

Sadašnji status	Pomaže dovoljno	Ne pomaže dovoljno	Ne znam	Ukupno
Izbjeglice useljenici	6 10,0%	20 33,3%	34 56,7%	60 100,0%
Povratnici Hrvati	10 16,7%	22 36,7%	28 46,7%	60 100,0%
Povratnici Srbi	4 6,7%	29 48,3%	27 45,0%	60 100,0%
Ukupno	20 11,1%	71 39,4%	89 49,4%	180 100,0%

značajnost .227
p > 0.05

Veliki dio ispitanika (gotovo polovica) svih triju skupina nije informiran niti ima jasniju predodžbu o pristigloj pomoći i njezinoj dostatnosti za ratne migrante. Moglo bi se pretpostaviti da ih čak to i ne zanima. U njihovoj situaciji posvemašnje oskudice i slabih izvora prihoda, s osloncem na humanitarnu pomoć, najvažnija dilema je ona ima li je ili nema. Od onih ispitanika koji imaju određena saznanja o pomoći i aktivnostima međunarodnih institucija ili se bave pretpostavkama o tome, većina je nezadovoljna pruženom pomoći. Distribucija odgovora nalazi objašnjenje u nekoliko razloga. Jedan od njih je stvarno mali udio međunarodne humanitarne pomoći u ukupnom zbrinjavanju ratnih migranata.²³ Nadalje, pored nezadovoljstva

²² Pitanje u anketi je glasilo: Pomaže li međunarodna zajednica dovoljno ratnim stradalnicima?

²³ Udjel hrvatskog državnog proračuna u skrbi ratnih stradalnika kretao se od 73,36% 1993. do 99,20% 1997., što dovoljno govori o razmjeru međunarodne pomoći u ukupnoj humanitarnoj pomoći (*Narodne novine*, Zagreb, 1998., br. 92).

humanitarnom pomoći, vjerojatno da dio te populacije ima negativne »resantimane« prema nekim političkim potezima najutjecajnijih zapadnih država (a to je za većinu ujedno i međunarodna zajednica), osobito u ratnome, a donekle i poslijeratnom razdoblju. Uz to, očekivanja su vjerojatno bila veća, pogotovo u hrvatskome nacionalnom »korpusu«, koji je polazio od uloge žrtve a time i većih očekivanja od međunarodne javnosti i institucija. Iako u odgovorima nema izražajnijih razlika, ipak se uočava nešto veće nezadovoljstvo povratnika Srba glede pomoći međunarodne zajednice populaciji ratnih stradalnika. Malobrojniji izvori pomoći koje mogu koristiti povratnici Srbi upućuju ih nešto više na međunarodnu zajednicu nego ostale dvije skupine. Stoga je i, razumljivo, njihovo nezadovoljstvo usmjereno na međunarodnu zajednicu jače nego u drugih dviju skupina. (slično su odgovorili i kod ocjene hrvatskih vlasti u zbrinjavanju). Tek vrlo mali broj ispitanika iz svih skupina smatra da međunarodna zajednica pomaže dovoljno ratnim migrantima. Težina pozicije ispitanika iz svih triju skupina potkrijepljena većim očekivanjima dovodi ih do frustrirajuće situacije i nezadovoljstva međunarodnim institucijama u distribuciji humanitarne pomoći.

Razlozi (stvarni i pretpostavljeni) za nedovoljan angažman i pomoć međunarodnih čimbenika mogu biti (i jesu) različiti. Koje razloge najčešće navode ispitanici u obrazloženju nedovoljnog pomaganja međunarodne zajednice?

Tablica 9: Sadašnji status i glavni razlog zbog kojeg međunarodna zajednica ne pomaže dovoljno²⁴

Sadašnji status	Međunarodna zajednica radi protiv Hrvatske	Međunarodna zajednica nema razumijevanja za Hrvatsku	Međunarodna zajednica samo obećava ali ne pomaže	Međunarodna zajednica ne podržava aktualnu hrv. vlast	Međunarodna zajednica želi time poboljšati situaciju u Hrvatskoj	Ukupno
Izbjeglice useljenici	2 10,0%	6 30,0%	10 50,0%	1 5,0%	1 5,0%	20 100,0%
Povratnici Hrvati	2 9,1%	8 36,4%	11 50,0%	0 0,0%	1 4,5%	22 100,0%
Povratnici Srbi	0 0,0%	6 20,7%	14 48,3%	1 3,4%	8 27,6%	29 100,0%
Ukupno	4 5,6%	20 28,2%	35 49,3%	2 2,8%	10 14,1%	71 100,0%

značajnost .188
p > 0.02

²⁴ Pitanje u anketi je glasilo: Ukoliko smatrate da međunarodna zajednica ne pomaže dovoljno, što bi mogao biti razlog takvog ponašanja?

Najviše je ispitanika (oko polovice u svim skupinama) koji smatraju da se radi o raskoraku između obećanja i ostvarenja, inače tako prisutnog u javnom životu i političkim aktivnostima. Takva percepcija međunarodne zajednice svoje polazište ima u ukupno malom sudjelovanju međunarodnih čimbenika u zbrinjavanju izbjeglica i raseljenih osoba u Hrvatskoj. Slijedi odgovor da međunarodna zajednica nema razumijevanja za Hrvatsku, što opet podjednako navode ispitanici svih triju skupina. Ovdje je važno dodati da se razumijevanje za Hrvatsku uglavnom može objašnjavati kao (ne)razumijevanje za aktualnu vlast (u to vrijeme vlast HDZ-a). Da međunarodna zajednica radi protiv Hrvatske, navode samo pripadnici »hrvatskoga korpusa« (povratnici Hrvati i izbjeglice useljenici) što implicira dosta jak naboj u ocjeni odnosa Hrvatske i međunarodne zajednice. No takvih ispitanika u ukupnoj populaciji i nema mnogo, što ukazuje na raskorak između političkih proklamacija i tadašnje službene retorike, koja je često ukazivala na rad međunarodne zajednice protiv Hrvatske, i drugačijeg viđenja te situacije od strane ispitanika. Indikativno je da povratnici Srbi uopće ne smatraju da međunarodna zajednica radi protiv Hrvatske, što je posljedica različitih opservacija iste situacije od strane Hrvata i Srba u poslijeratnom razdoblju. Skupina povratnika Srba smatra da takvim postupcima međunarodna zajednica želi utjecati na poboljšanje prilika u Hrvatskoj, a u njihovoj interpretaciji to bi vjerojatno trebalo značiti ponajprije poboljšanje stanja ljudskih prava i ostvarenje jednakosti svih građana u hrvatskome političkom sustavu, što je najveći problem baš za srpsku etničku zajednicu.

4. Zaključna razmatranja

Poslijeratnu situaciju na bivšim okupiranim teritorijima Hrvatske karakterizira posvemašnja razorenost. Potpuno ili djelomično su uništeni infrastrukturni objekti, zgrade, crkve, škole, ali, što je još teže, uništen je socijalni sustav (institucije, norme, vrednote) koje čine najbitnija obilježja nekog prostora a time i pretpostavku egzistiranja lokalnih zajednica. Ratni migranti koji naseljavaju taj prostor doživjeli su težak socioekonomski i statusni pad: od situiranih i ponosnih ljudi gotovo »preko noći« su svrstani u kategoriju siromašnih i ovisnih ljudi, koji čekaju u redu za paket humanitarne pomoći. Pored takve ponižavajuće situacije, na bivšim okupiranim područjima gotovo i nema gospodarskih aktivnosti, što generira golemu nezaposlenost. Institucije se pojavljuju u tom anomičnom stanju kao važan oslonac (osobito psihološki) za postradalo stanovništvo. Institucije su svojevrсни orijentiri koji pokazuju put prema razvijenom civilnom društvu i daju sigurnost tim postradalim ljudima. Ratni migranti iz svih triju populacija najčešće posjećuju institucije koje imaju »univerzalniji« karakter. Takve su Centar za socijalnu skrb, općina i Crveni križ. Od skupina, povratnici Hrvati najmanje posjećuju ustanove koje djeluju na tom prostoru. Razlozi su vjerojatno u razmjerno boljoj i sigurnijoj egzistencijalnoj (materijalnoj, financijskoj) poziciji u odnosu na ostale dvije skupine. U ovom razdoblju (neposredno poslije rata) najveći problemi su pravne prirode (potvrde, rješavanje statusa, imovinsko-pravni problemi), zatim još humanitarni (razni oblici

humanitarne pomoći). Nestaje nesigurnosti (nema žalbe na susjede), a i traženje posla je neznatno zastupljeno u odgovorima ispitanika. Gospodarska i socioekonomska situacija na bivšim okupiranim područjima je izrazito nepovoljna (vrlo blizu kolapsa), što i traženje posla najčešće čini iluzornom aktivnošću.

Ponašanje službenika u institucijama je zadovoljavajuće, a najveći dio ispitanika ističe da ih djelatnici u tim ustanovama dočekuju ljubazno ili ravnodušno. Manji dio ispitanika navodi alternativu: najčešće me šalju u drugu ustanovu. Takvo ponašanje se objašnjava prije insuficijencijom izgrađene pravne države nego neprijemljenim etičkim kodeksom službenika. Veća kritičnost povratnika Hrvata prema radu ustanova proizlazi vjerojatno iz svojevrsnog zavičajnog principa i u njihovoj percepciji većeg prava na teritorij u odnosu na druge dvije skupine. (Ne)zadovoljstvo aktivnostima državnih vlasti važan je indikator stanja među ratnim migrantima. U odgovorima pripadnika svih triju skupina nema izrazitih (krajnjih) emocionalnih stanja zadovoljstva i nezadovoljstva, a odgovori se grupiraju oko središnjih vrijednosti u ponuđenom intervalu. Ipak, nešto je više zadovoljnih nego nezadovoljnih, a takvih je najviše kod povratnika Srba. Njihovo veće zadovoljstvo barem dijelom se objašnjava skromnijim očekivanjima, pa i nevjericom i bojazni u odnosu na institucije hrvatske države. Nešto više od polovice ispitanika svih triju skupina smatra da nije dovoljno učinjeno u pomaganju ratnim migrantima. To najviše ističu povratnici Srbi, zatim povratnici Hrvati i najmanje izbjeglice useljenici. Iako razlike nisu izrazite, ipak ih se moglo predvidjeti. Povratnici Srbi su skupina koja je u objektivno najnepovoljnijoj situaciji. Razlozi su uglavnom socijalnopsihološki i politički: stigma koju nose pripadnici te skupine za ratnu agresiju (često i neovisno o stvarnom učešću u njoj) i poteškoće uključivanja u hrvatsko društvo koje proizlaze iz toga. Teškoće te skupine su i u imovinskopravnom obzoru (dio kuća povratnika Srba nastanjen je izbjeglicama useljenicima), ali i u ograničenijim i malobrojnijim izvorima humanitarne pomoći. Uz to, oni su najmanje vitalna skupina (prevladava starije stanovništvo). Percepcija krivnje i adresiranje odgovornih za neučinjeno kreću se u rasponu od lokalnih vlasti do državnih dužnosnika i institucija, a važno mjesto zauzima i razumijevanje za državne teškoće. Razlozi slabe učinkovitosti državnih vlasti pripadnici dviju »hrvatskih« skupina nalaze znatnim dijelom u teškoćama u kojima se nalazi država, zatim adresiraju odgovornost na Vladu Republike Hrvatske a tek onda na lokalnu vlast. Nešto drugačiji su odgovori prisutni kod povratnika Srba, koji nemaju razumijevanja za teškoće hrvatske države. Oni smatraju najodgovornijom lokalnu vlast a zatim hrvatsku vladu. Povratnici Srbi se vjerojatno prema hrvatskoj državi odnose više utilitarno a manje emocionalno pa otuda razumijevanje kao kategorija nije zastupljeno u stavovima te skupine. Različita je i percepcija odgovornosti lokalnih i državnih vlasti u odgovorima povratnika Srba. Njihova kritička opservacija djelatnosti lokalnih vlasti je naglašena u odnosu na državnu vlast. Razlozi su uglavnom politički pa i sigurnosni, iako ne treba zanemariti i veću konkretizaciju pa i personalizaciju lokalnih vlasti (njihovu bolju prepoznatljivost). Kao politički i sigurnosni razlog može se navesti specifičan odnos prema hrvatskoj državi pripadnika srpske nacionalnosti koji se vraćaju. Međunarodne institucije su najudaljenije i vjerojatno nedovoljno »vidljive« za rat-

ne migrante. Pokazuju to i njihovi odgovori, u kojima je evidentna slaba informiranost o pomoći i aktivnostima međunarodne zajednice. To je čak i razumljivo, s obzirom na udaljenost tih institucija i njihovih aktivnosti od ispitanika. Naglašen je stav da međunarodna zajednica ne pomaže dovoljno. Kao razlog nedovoljne pomoći navodi se klasična politička (i ne samo politička) diskrepancija između obećanja i stvarne realizacije pomoći. Navodi se i nerazumijevanje za Hrvatsku, a dio (istina manji) izbjeglica useljenika i povratnika Hrvata smatra da međunarodna zajednica radi protiv Hrvatske, dok gotovo svaki treći ispitanik iz populacije povratnika Srba vjeruje da međunarodna zajednica time želi poboljšati situaciju u Hrvatskoj. Postojanje i aktivnost institucija, sa svim uočenim nedostacima važna je za te skupine, na praktičnoj i na simboličnoj razini. Proces obnove i izgradnje institucija te djelovanje udruga i organizacija civilnog društva dovodi skupine ratnih migranata sve više iz pozicije klijenata do statusa građana, ravnopravnih s ostalima u hrvatskome društvu.

LITERATURA

- BANOVAC, Boris (2000). »Modernost, prostor i konstrukcija identiteta«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 31, br. 3-4, str. 113-132.
- BERGER, Peter L. i Thomas LUCKMANN (1992). *Socijalna konstrukcija zbilje: rasprava o sociologiji znanja*. Zagreb: Naprijed.
- BULAT, Nenad (1995). »Dimenzije stereotipova i predrasuda u odnosu na raseljene osobe i izbjeglice iz Bosne i Hercegovine«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 11, br. 2, str. 151-171.
- KATUNARIĆ, Vjeran (1992). »O modelu etničke kompetitivnosti u slučaju Hrvatske«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 23, br. 1-2, str. 117-124.
- MESIĆ, Milan (1995). »Hrvatski raseljenici i izbjeglice – pitanje suživota«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 11, br. 2, str. 173-186.
- MESIĆ, Milan (1996). *Ljudi na čekanju – pogledi na povratak: hrvatske i bosansko-hercegovačke izbjeglice i raseljenici*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- PETKOVIĆ, Stanko i Josip KREGAR (1997). *Ogledi o društvenim procesima i institucijama*. Zagreb: Sveučilišna tiskara.
- ŠIBER, Ivan (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
- ŠTAMBUK, Maja (1989). »Neka obilježja seoskog socijalnog prostora«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 20, br. 1-2, str. 121-128.
- ZAKOŠEK, Nenad (1995). »Organizirani interesi u Hrvatskoj«, *Erasmus*, Zagreb, br. 11, str. 28-33.
- ŽUPANČIĆ, Milan (2000). »Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela«, *Sociologija sela*, Zagreb, god. 38, br. 1/2 (147/148), str.11-78.
- ŽUPANOV, Josip (1998). »Etničnost i politika na europskom geopolitičkom prostoru«, u: Ružica Čičak-Chand i Josip Kumpes (ur.). *Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti; Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, str. 199-223.

IZVORI

Izvešće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, *Narodne novine*, Zagreb, br. 92, 7. srpnja 1998.

Program povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, *Narodne novine*, Zagreb, br. 92, 7. srpnja 1998.

Struktura povratnika prema starosti i spolu. Izvešće Srpskog demokratskog foruma, Okučani, ožujak 2001.

Izvešće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, *Narodne novine*, Zagreb, br. 92, 7. srpnja 1998.

Dragutin Babić

INSTITUTION AND WAR MIGRANTS: PERCEPTIONS OF ACTIVITIES AND IMPLEMENTED CONTACTS (THE BROD-POSAVINA COUNTY)

SUMMARY

The paper analyses the role and importance of institutions, associations and organisations in the life of war migrants (returnees and immigrants) in the post-war period. The research involved was undertaken in a part of the western area of the Brod-Posavina county (the communes Gornji Bogičevci, Dragalić, Okučani, Stara Gradiška). The questionnaire method was applied and a total of 180 war migrants were surveyed. A group of 60 respondents was queried from each of three relevant and recognisable groupings: refugees-immigrants, returnee-Croats, returnee-Serbs. The statistical relevance of the results was tested by the χ^2 test. Contacts with institutions pertained to the local level, whereas perceptions of the activities of institutions, apart from the local level, pertained also to the national and international levels. Analysis of respondents' answers showed that seeking aid from institutions was still practised by most of them. Although respondents indicated diverse reasons for visiting institutions, humanitarian aid was still their most frequent motivation. Among other reasons for visiting institutions active on the local level, seeking legal and other council, requests for various attestations and employment seeking should be noted. It is significant that very few respondents mentioned complaints (against their neighbours, the Croatian government, etc.) as a reason for visiting institutions. The frequency with which respondents went to institutions varied from once a week to once a month and only a very small number of respondents never visited institutions. Of the three groupings, institutions were least visited by returnee-Croats, who were in a better existential position than the other two groupings. In evaluating the activities of Croatian authorities in aiding war migrants most respondents answered that they were *neither satisfied nor dissatisfied* with them. Local authorities and the Croatian government were indicated as the main culprits of ineffective aid work. A significant number of respondents (returnee-Croats, refugees-immigrants) felt that the problems facing the Croatian state were a justified reason for ineffective aid. The activities of international institutions were not sufficiently known to respondents. A large part of those that had some notion of international aid felt that it was insufficient. The research results indicated that employment and creativity has not yet reached a sufficient level in the post-war period and that most war migrants are still part of the dependent population. The activities of institutions, regardless of their shortcomings and the dissatisfaction of people needing them, are still important for war migrants, both on a practical and on a symbolic level. Renovation and reconstruction serves to bring members of this population out of a client status, bringing them more and more into a citizen status, equal in rights to other Croatian citizens.

KEY WORDS: institutions, war migrants, refugees-migrants, returnee-Croats, returnee-Serbs, the Brod-Posavina county

Dragutin Babić

INSTITUTIONS ET MIGRANTS DE GUERRE: PERCEPTION DES ACTIVITES ET CONTACTS MIS EN PLACE (PREFECTURE DE BROD-POSAVINA)

RÉSUMÉ

Le présent article analyse le rôle et l'importance des institutions, associations et organisations dans la vie des migrants de guerre (rapatriés et réinstallés) dans la période de l'après-guerre. La recherche a été menée dans la partie ouest du territoire de la préfecture de Brod-Posavina (communes de Gornji Bogivcevi, Dragalic, Okucani, Stara Gradiska). La méthode mise en oeuvre a été une enquête, portant sur un total de 180 migrants de guerre, à raison de 60 personnes interrogées par groupe sociologiquement important et reconnaissable, à savoir: réfugiés réinstallés, Croates rapatriés et Serbes rapatriés. La portée statistique des différences a été testée au moyen du test χ^2 . Les contacts avec les institutions se réalisent au niveau local, tandis que la perception de l'activité institutionnelle en dehors des institutions locales englobe les niveaux national et international. L'analyse des réponses des personnes interrogées montre que la plupart d'entre elles continue de s'adresser à des institutions pour y demander de l'aide sous diverses formes. Bien que les personnes interrogées citent différentes raisons pour lesquelles elles s'adressent à telle ou telle institution, l'aide humanitaire demeure le motif le plus fréquemment évoqué. Parmi les autres motifs de démarches auprès d'institutions actives au niveau local, on peut dégager la demande de conseils juridiques et autres, les formalités d'obtention de diverses attestations et la recherche d'un travail. Fait significatif: seul un très petit nombre de personnes interrogées cite le dépôt de plainte (contre un voisin, contre les autorités croates) comme raison de leur démarche auprès d'une institution. La fréquence des démarches va de une par semaine à une par mois, et seul un petit nombre de personnes interrogées ne s'adresse à aucune institution. Parmi les trois groupes en présence, la fréquence des visites est la plus faible parmi les Croates rapatriés, dont les besoins existentiels sont mieux satisfaits que ceux des deux autres groupes. Au sujet de l'évaluation du soutien apporté par les autorités croates aux migrants de guerre, la réponse la plus fréquente est ni content, ni mécontent. En tant que principaux responsables des manquements, les autorités locales et le Gouvernement croate sont le plus souvent cités. Un important nombre de personnes interrogées (Croates rapatriés, réfugiés réinstallés) considèrent que les difficultés que connaît l'Etat croate sont une raison justifiant les manquements dans le cadre de leur prise en charge. L'activité des institutions internationales est pour l'essentiel mal connue des personnes interrogées. Une grande partie de ceux ayant une certaine idée de l'aide internationale estime qu'elle est insuffisante. La recherche montre que le travail et la création n'ont pas pris une ampleur suffisante dans la période suivant la guerre, et une grande partie des migrants de guerre constitue encore un groupe dépendant au sein de la population. L'activité des institutions, malgré toutes ses lacunes et en dépit de l'insatisfaction des usagers, est importante pour les groupes de migrants de guerre, tant sur un plan pratique que symbolique. Leur restauration et leur mise en place conduit de plus en plus les membres de ces groupes à quitter leur position de client pour acquérir le statut de citoyens, égaux aux autres citoyens de la société croate.

MOTS CLES: institutions, migrants de guerre, réfugiés réinstallés, Croates rapatriés, Serbes rapatriés, préfecture de Brod-Posavina